

ΣΤΡΟΓΓΥΛΗ ΤΡΑΠΕΖΑ

Προεδρεύοντες: *Μιχαήλ Β. Σακελλαρίου και Μιχάλης Σ. Μακράκης.*

Συμμετέχοντες ομιλητές: *Nicolas Barker, Matthew Carter,*

Τάκης Κατσουλίδης, Jérôme Peignot και Hermann Zapf

ΤΟ ΠΡΩΙ της τελευταίας ημέρας του Συμποσίου αφιερώθηκε σε μια συζήτηση στρογγυλής τράπεζας, όπου όλοι οι συμμετέχοντες σ' αυτήν αξιολόγησαν το έργο της Ε.Ε.Τ.Σ. και κατέθεσαν την γνώμη τους για το μέλλον του σχεδιασμού των ελληνικών γραμμάτων. Λόγω του περιορισμένου χώρου μόνο επιλεγμένα τμήματα των απομαγνητοφωνημένων ομιλιών θα παρουσιαστούν εδώ:

Μιχάλης Μακράκης:

Οι ιστορικοί μιλούν για το παρελθόν και οι οικονομολόγοι προσπαθούν να προβλέψουν το μέλλον. Το ζητούμενο για όλους εμάς σήμερα είναι τι πρέπει να κάνουμε από εδώ και εμπρός· ποιο δρόμο πρέπει να ακολουθήσουμε για να βελτιώσουμε την Εταιρεία και το έργο της. Οι διακεκριμένοι προσκεκλημένοι μας βρίσκονται σ' αυτήν την στρογγυλή τράπεζα για να κρίνουν το έργο μας, να μας πουν την γνώμη τους και να μας δώσουν συμβουλές. Γνωρίζετε λίγο πολύ την σύντομη ιστορία της Εταιρείας μας, τον δρόμο που έχουμε διαλέξει, και το έργο που έχουμε επιτελέσει. Αυτό το έργο δείχνει τις επιλογές μας και τις όποιες επιτυχίες μας. Επίσης όμως κρύβει τα αδιέξοδα, τις δυσκολίες και τα εμπόδια που έχουμε συναντήσει όλο αυτό το διάστημα. Κυρίως, δεν μπορεί να καταδείξει την εμπειρία που κερδίσαμε. Αντιλαμβανόμαστε ότι έχουμε ακόμη μακρύ δρόμο εμπρός μας και περιμένουμε ανυπόμονοι να ακούσουμε τις συμβουλές σας και τις οδηγίες σας.

Ο Γιώργος Ματθιόπουλος θα κάνει μια σύντομη αναδρομή στο έργο της Ε.Ε.Τ.Σ.,

ώστε ύστερα να έχουμε την δυνατότητα να ακούσουμε την κριτική σας και τις προτάσεις σας για το μέλλον. (Ακολούθησε η παρουσίαση του έργου της Ε.Ε.Τ.Σ., συνοδευόμενη από την προβολή διαφανειών, βλ. εικ. 1-5).

Hermann Zapf:

Πριν προχωρήσω στην κριτική ορισμένων σημείων, θα ήθελα να κάνω συγκεκριμένες προτάσεις για την κατεύθυνση που θα πρέπει να ακολουθήσει η ελληνική τυπογραφία, μια και δεν έχει το πλεονέκτημα της μακράς παράδοσης που απέκτησε η Δύση από την εποχή του Gutenberg —η επίδραση της οποίας έχει σίγουρα τελειώσει. Κανείς πια δεν χαράζει μεταλλικά στοιχεία στην Ευρώπη ή οπουδήποτε αλλού στον κόσμο. Σήμερα αντιμετωπίζουμε διαφορετικά τεχνικά προβλήματα, αλλά και την δυνατότητα του ψηφιακού σχεδιασμού των γραμμάτων που μας παρέχει η ηλεκτρονική τεχνολογία. Στην πραγματικότητα, είμαστε όλοι, όπως και η Ελλάδα, στην ίδια θέση, εφόσον και έχουμε να αντιμετωπίσουμε τα ίδια προβλήματα των ψηφιακών αλφαβήτων.

Αλλά πριν μιλήσουμε γι' αυτά, πρέπει να σημειώσουμε ορισμένα κεφαλαιώδη θέματα: Πρέπει να γνωρίσουμε την δομή του λατινικού αλφαβήτου, από πού προήλθαν οι βασικές σχεδιαστικές μορφές των γραμμάτων, πώς η κοντυλιές φαρδαίνουν προς μια κατεύθυνση και λεπταίνουν προς την αντίθετη. Μπορεί κανείς να αποκτήσει αυτή την γνώση με λίγη πρακτική εμπειρία στην τέχνη της καλλιγραφίας. Υπάρχει, μάλιστα, ένα βιβλίο από το 1907, που συνιστώ ανεν-

A B Γ Δ Ε Ζ Η Θ Ι Κ Λ Μ

N Ξ Ο Π Ρ Σ Τ Υ Φ Χ Ψ Ω

ἄ β γ δ ε ζ η θ ι κ λ μ ν ξ

ο π ρ σ ς τ υ φ χ ψ ω

* * * * *

1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

* * 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 * *

* A B C D E F G H I J K L *

M N O P Q R S T U V

* * * W X Y Z * * *

a b c d e f g h i j k l m n

o p q r s t u v w x y z

* * * G F S B O D O N I 4 0 / 4 4 σιγμές * * *

ΕΠΑΝΑΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΟΣΕΙΡΑΣ: ΤΑΚΗΣ ΚΑΤΣΟΥΛΙΔΗΣ

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΧΕΔΙΑΣΗ: ΓΙΩΡΓΟΣ Δ. ΜΑΘΙΟΠΟΥΛΟΣ

δοίαστα. Ο Άγγλος Edward Johnston και το βιβλίο του *Writing, Illuminating and Lettering* είναι οι κύριοι υπεύθυνοι για την παγκόσμια αναγέννηση της καλλιγραφίας. Κυκλοφορεί ακόμα και σήμερα στις Η.Π.Α. και σ' αυτό μπορεί κανείς να μάθει όλες τις βασικές αρχές. Ο Johnston ήταν επίσης ο πρώτος που άρχισε τον επανασχεδιασμό παλαιότερων τυπογραφικών γραμματοσειρών, όπως ακριβώς κάνουμε και στις ημέρες μας. Αν ασχοληθούμε με την ψηφιακή τεχνολογία στην τυπογραφία, πρέπει να σταθούμε και να κοιτάξουμε τα σχέδια που έφτιαχναν οι πρόγονοί μας. Αυτό είναι ιδιαίτερα αναγκαίο, για να μάθουμε από τα λάθη τους και τους τεχνικούς περιορισμούς που αντιμετώπιζαν. Όπως γνωρίζετε, άρχισα να σχεδιάζω για μεταλλικά στοιχεία την δεκαετία του 1950. Υπήρχαν, βέβαια, πολλοί περιορισμοί, οι οποίοι δεν επέτρεπαν να κάνεις ό,τι ήθελες. Παρομοίως, όλες οι υποχωρήσεις που ήμασταν αναγκασμένοι να δεχθούμε, επαναλήφθηκαν και στον σχεδιασμό νέων γραμματοσειρών, ειδικά για την φωτοσύνθεση στην δεκαετία του 1960. Ήμουν απόλυτα αντίθετος με την μεταφορά των σχεδίων για μεταλλικές γραμματοσειρές στην φωτοσυνθετική τεχνολογία. Πίστευα ότι τα μεταλλικά στοιχεία είναι κομμάτι της ιστορίας μας και πως οι συνθήκες της φωτοστοιχειοθεσίας ήταν τελείως διαφορετικές. Νομίζω ότι αντιμετωπίζουμε την ίδια κατάσταση και τώρα, στην τρίτη σημαντική περίοδο του τυπογραφικού σχεδιασμού. Αν θεωρήσουμε ως πρώτη αυτήν του Gutenberg, η δεύτερη ήταν η φωτοστοιχειοθεσία και η τρίτη είναι η σημερινή ψηφιακή αναπαραγωγή των γραμμάτων. Έτσι, αν τώρα είναι η αρχή της, δεν πρέπει να ακολουθούμε το παρελθόν. Πρέπει να κατανοήσουμε τους περιορισμούς που υπήρχαν πριν, και να αποφύγουμε τα ίδια λάθη. Όπως μάθαμε τις προηγούμενες ημέρες, τα μεταλλικά στοιχεία, ειδικότερα στο ελληνικό αλφάβητο,

είχαν ακολουθήσει κάποιες λανθασμένες κατευθύνσεις. Έχουμε κάνει κριτική στα στοιχεία του Αλδου και εγώ, επιπλέον, έχω επικρίνει τα στοιχεία του Didot (Απλά). Ο Didot ακολούθησε λανθασμένο δρόμο. Δεν πρέπει να έπιασε ποτέ κοντύλι με φαρδιά πένα —μάλλον ούτε και οι χαρακτες των σχεδίων του. Σχεδίασε αρκετά γράμματα με τρόπο που, για εμένα, είναι τελείως λανθασμένος.

Αλλά, ως επιστρέφουμε στην ψηφιακή ανάλυση. Με τα μεταλλικά στοιχεία είχαμε συγκεκριμένους περιορισμούς, όπως στο ζευγάρι δύο στοιχείων κ.ά. Στην φωτοσύνθεση ακολουθήσαμε την παράδοση των μεταλλικών τυπογραφικών στοιχείων, γιατί αν και οι σχεδιαστές ήθελαν να δημιουργήσουν νέα αλφάβητα για την νέα τεχνική, τα στοιχειοχυτήρια αρνούνταν, επειδή πίστευαν, ότι οι στοιχειοθέτες ζητούσαν τα παλαιά. Έτσι μετέφεραν όλα τα λάθη των σχεδίων για μεταλλικά στοιχεία στην φωτοστοιχειοθεσία. Τώρα πρέπει να αποφύγουμε την επανάληψη του ίδιου λάθους, προσπαθώντας να μεταφέρουμε πάλι τα ίδια σχέδια. Γιατί να μην αδράξουμε την ευκαιρία να κάνουμε μια νέα αρχή, αντιμετωπίζοντας την νέα τεχνολογία και τα προβλήματα που προέρχονται από αυτήν; Αναλογιστείτε οποιουδήποτε ελληνικούς χαρακτήρες σε μέγεθος 10 στιγμών στην οθόνη ενός υπολογιστή. Για μένα είναι δύσκολο να ξεχωρίσω το γράμμα Φ. Μοιάζει πάντα πολύ μαύρο και άσχημο, ιδιαίτερα όταν τυπώνεται σε κάποιον εκτυπωτή. Αυτού του είδους τα προβλήματα πρέπει να μελετηθούν· πρέπει να βρούμε τις λύσεις τους και θα τις βρούμε στο τέλος.

Nicolas Barker:

Ως ιστορικός δεν μπορώ να θεωρήσω το πρόβλημα που αντιμετωπίζετε παρά μόνον ως μια προέκταση του παρελθόντος. Χωρίς να θέλω να σας προσβάλω, είμαι υποχρεωμένος να πω ότι σας θεωρώ, σε όλες τις ποι-

Α Β Γ Δ Ε Ζ Η Θ Ι Κ Λ Μ

Ν Ξ Ο Π Ρ Σ Τ Υ Φ Χ Ψ Ω

ά β γ δ έ ζ η θ ι κ λ μ ν ξ

ο π ρ σ ς τ υ φ χ ψ ω

* * * * *

1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

* * * * * 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 * * * * *

* A B C D E F G H I J K L *

M N O P Q R S T U V

* * * W X Y Z * * *

a b c d e f g h i j k l m n

o p q r s t u v w x y z

* * * G F S D I D O T 4 0 / 4 4 σιγμές * * *

ΕΠΑΝΑΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΟΣΕΙΡΑΣ: ΤΑΚΗΣ ΚΑΤΣΟΥΛΙΔΗΣ

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΧΕΔΙΑΣΗ: ΓΙΩΡΓΟΣ Δ. ΜΑΤΘΙΟΠΟΥΛΟΣ

κίλες μορφές που προσπαθείτε να σχεδιάσετε το ελληνικό αλφάβητο, αιχμάλωτους της ίδιας της προσπάθειάς σας για ανεξαρτησία.

Έχετε τέσσερις βασικούς σχεδιασμούς. Ένας είναι η γραφή του 15ου αιώνα, δημιουργημένη από το χέρι του μέγιστου Έλληνα εκείνης της περιόδου, του καρδινάλιου Βησσαρίωνα. Ενός λογίου άνδρα που αφιέρωσε τις τεράστιες ικανότητές του και την μεγάλη του ενεργητικότητα στην απέλπιδα προσπάθεια να ελευθερώσει τους Έλληνες από τους Τούρκους. Οι Bodoni, Didot και Porson είναι και οι τρεις τους νεοκλασικιστές. Είναι τέκνα του κινήματος που πέτυχε τελικά να απελευθερώσει την Ελλάδα το 1827. Δεν έχετε κάνει ούτε ένα βήμα έκτοτε. Το μόνο που έχετε πετύχει είναι να περιχαράκωνεστε όλο και περισσότερο στα στενά πλαίσια του νεοκλασικισμού. Όλα τα σχέδια που μας έδειξε ο Γιώργος Ματθιόπουλος, έχουν σχεδιαστεί με μεγάλη τεχνική δεξιοτεχνία και με μεγάλη ευαισθησία στην μορφή των γραμμμάτων που μεταφέρετε στην νέα τεχνολογία. Αλλά παραμένουν αμετακίνητα, σχεδιασμοί του ύστερου 18ου ή του πρώιμου 19ου αιώνα, με αποτέλεσμα να γίνονται γι' αυτό τον λόγο μονότονα. Αν κρατήσω τον κατάλογο των στοιχείων σας λίγο μακρύτερα, όλες οι γραμματοσειρές συγκλίνουν σε μια μονότονη ασάφεια. Εχοντας, λοιπόν, διατυπώσει αυτές τις σκληρές παρατηρήσεις, που εστιάζονται, θα έλεγα, όχι στους σχεδιαστές αλλά στα πρότυπα, θα προσπαθήσω να σας προσφέρω και κάποιες θετικές συμβουλές και βοήθεια.

Επαναλαμβάνω πως δεν μπορώ να δω κάποια λύση αυτού του προβλήματος παρά μόνον ως μια εξελικτική διαδικασία. Ο Hermann Zapf είπε πως πρέπει να απελευθερωθείτε από τους κανόνες και τους περιορισμούς των σχεδίων που έχετε συνηθίσει, κι αυτό είναι πολύ σωστό. Παράλληλα όμως, για να επιτευχθεί αυτό πρέπει να επιχειρηθεί μια εξελικτική διαδικασία που

θα σας απελευθερώσει από το παρελθόν. Τα ελληνικά γράμματα, κεφαλαία και πεζά, είναι προϊόντα των εργαλείων που τα χάραξαν. Η σμίλη χτύπαγε υπό γωνία πολλές φορές, για να χαραχθεί μια κοντυλιά, και ύστερα, όπως μας είπε ο Dr. Tracy, χτύπαγε κάθετα με διαφορετική κίνηση. Ύστερα έχουμε την κίνηση που έκαναν με τον κάλαμο που προχωρούσε δύσκολα στην τραχιά επιφάνεια του παπύρου, περιορίζοντας τις κινήσεις του γραφέα — αυτό δεν συνέβαινε με το φτερό της χήνας στην λεία περγαμηνή. Όλα αυτά τα φυσικά χαρακτηριστικά έχουν δώσει εξελικτικά στα ελληνικά γράμματα την μορφή τους. Η συμβουλή μου, λοιπόν, είναι να επιστρέψετε πίσω στα εργαλεία που σχεδίασαν και κατασκεύασαν τα πρώτα γράμματα, για να μελετήσετε πώς θα μπορούσαν να σας οδηγήσουν στις νέες λύσεις που αναζητάτε. Ο Hermann Zapf ανέφερε, επίσης, το βιβλίο του Edward Johnston, *Writing, Illuminating and Lettering* και τότε ο Matthew Carter — φοβάμαι πως κλέβω τα λόγια του εδώ — μου ψιθύρισε: «Δεν θα ήταν σωστό να πούμε ότι αυτό είναι το καλύτερο τεχνικό εγχειρίδιο που έχει γραφτεί ποτέ για οποιοδήποτε θέμα;» Συμφώνησα αμέσως μαζί του. Το βιβλίο του Johnston αναφέρεται, προφανώς, μόνο στο ρωμαϊκό αλφάβητο, αλλά διαβάζοντάς το και βλέποντας πώς ο ίδιος περιγράφει τα εργαλεία που δημιούργησαν τις ιστορικές μορφές των γραμμάτων στο παρελθόν, μπορεί να γίνει το παράδειγμα της μεθόδου που σας προτείνω, για να ερευνήσετε το ελληνικό αλφάβητο.

Μια τελευταία παρατήρηση για την μορφή που θα μπορούσε να πάρει στο μέλλον: Έχω ήδη δηλώσει ότι θεωρώ τις γραμματοσειρές που έχετε σχεδιάσει, πολύ μονότονες, πολύ τετράγωνες σε αναλογία και πολύ ομογενοποιημένες. Παρατήρησα, επίσης, στις σελίδες των διαφόρων εντύπων που μας έχουν δοθεί, πόσο εύκολα μπορεί κανείς να

Α Β Γ Δ Ε Ζ Η Θ Ι Κ Λ Μ

Ν Ξ Ο Π Ρ Σ Τ Υ Φ Χ Ψ Ω

ᾱ β γ δ ε ζ ῆ θ ῖ κ λ μ ν ξ

ὀ π ρ σ ς τ ὐ φ χ ψ ῶ

* * * * *

1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

* * * * *

* * * * *

* * * * *

* * * * *

* A B C D E F G H I J K L *

M N O P Q R S T U V

* * * W X Y Z * * *

a b c d e f g h i j k l m n

o p q r s t u v w x y z

* * * GFS ARTEMISIA 37 / 44pt * * *

Fig. 3. TYPEFACE REDESIGNED BY TAKIS KATSOULIDIS
DIGITAL TYPE DESIGN BY GEORGE D. MATTHIOPOULOS

μπερδέψει το πεζό σ με το ο και αντίστροφα. Αυτό το γεγονός αποκαλύπτει την βασική ομοιότητα, την υπερβολική ομοιότητα, θα έλεγα, των σχεδίων των γραμμάτων.

Τι μπορείτε να κάνετε; Ένα εμφανές βήμα είναι να απομακρυνθείτε από τον τετραγωνισμό των αναλογιών των πεζών στοιχείων και να ποικίλετε το ύψος του σώματος κατά περίπτωση. Αλλη πιθανότητα είναι να διερευνήσετε την αυξομείωση των ανιουσών και κατιουσών γραμμών. Προς το παρόν έχετε αυτοπεριοριστεί, με την νεοκλασική σας μονοτονία, σε δυο αμετακίνητα όρια που τις περιορίζουν. Η ελληνική καλλιγραφία ποτέ της δεν γνώρισε αυτήν την ομοιομορφία. Σας προτείνω σοβαρά να διερευνήσετε την δυνατότητα να ποικίλετε το ύψος του σώματος των πεζών και το μήκος των ανιουσών και κατιουσών γραμμών τους. Φοβάμαι πως αυτή είναι μια πιθανή μόνο και ίσως προκατειλημμένη πρόταση για την μελλοντική εξέλιξη. Αλλά έχετε τέτοια πληθώρα σχεδιαστικής ικανότητας και έχετε αφιερώσει τόση σκέψη στα σχέδια που έχω δει, ώστε είμαι σίγουρος ότι, αν ξεφύγετε από τα δεσμά σας, θα βρείτε και νέες λύσεις.

Matthew Carter:

Έχουν περάσει είκοσι περίπου χρόνια από τον καιρό που σχεδιάζα ελληνικούς χαρακτήρες και ερχόμουν συχνά στην Αθήνα για συζητήσεις με στοιχειοθέτες και σχεδιαστές. Το σημαντικότερο πρόβλημά μου στην αξιολόγηση του έργου της Ε.Ε.Τ.Σ. είναι το ότι δεν μπορώ να γνωρίζω τις συνθήκες που επικρατούν σήμερα στον χώρο των γραφικών τεχνών, της τεχνικής παιδείας και της ευρύτερης αισθητικής που υπάρχει στην Ελλάδα. Παρ' όλα αυτά, θα εκφράσω μια απορία για τρεις από τις γραμματοσειρές που βλέπω εδώ — τις Bodoni, Didot και Artemisia. Έχει να κάνει με το πολύ ενδιαφέρον θέμα που ανέφερε ο Γιώργος Ματθιόπουλος αναφορικά με την σχέση των όρθιων και των

πλάγιων, των ρωμαϊκών και των ιταλικών, καθώς και την δυσκολία στην χρήση δυτικοευρωπαϊκών όρων στην ελληνική τυπογραφική πρακτική. Στις λατινογενείς γλώσσες η χρήση των ιταλικών για έμφαση σ' ένα κείμενο ή για ένα δάνειο από μιαν άλλη γλώσσα κ.λπ. είναι αναγκαίο να ακολουθεί έντονη διαφοροποίηση στην «υφή» του κειμένου, ώστε ο αναγνώστης να αντιλαμβάνεται την σηματοδότηση των πλάγιων υποσυνείδητα. Αυτή η χρήση, παρεμπιπτόντως, είναι ο μόνος σοβαρός λόγος που οι ισοπαχείς γραμματοσειρές μειονεκτούν λίγο σε αναγνωσιμότητα σε σύγκριση με τις ανισοπαχείς. Είναι δυσκολότερο να αντιληφθείς την διαφορά σε μια ισοπαχή γραμματοσειρά. Επιπλέον, σε κάθε ανισόπαχη οικογένεια γραμματοσειρών, π.χ. την Palatino - Roman και Italic, αν κανείς μελετήσει την μεταξύ τους σχέση, θα παρατηρήσει πως η τελευταία είναι πλαγιασμένη και πως αυτό το χαρακτηριστικό της είναι ένα μόνο από τα πολλά που την διαφοροποιούν από την πρώτη. Αυτές οι αλλαγές σηματοδοτούν στον αναγνώστη ένα αλάνθαστο υποσυνείδητο στίγμα αναγνώρισης, καθώς εναλλάσσεται από την μια στην άλλη, διαβάζοντας γρήγορα. Τα ελληνικά πεζά στοιχεία, που δεν έχουν συνεχείς οριζόντιους ακρεμόνες όπως τα λατινικά, όταν τα κοιτώ στον κατάλογο των στοιχείων, μου φαίνεται πως πλάγια και όρθια έχουν το ίδιο φάρδος και πως το μόνο που τα διαφοροποιεί είναι η γωνία κλίσης τους. Υποψιάζομαι πως, αν μπορούσα να διαβάω ελληνικά και συναντούσα μια λέξη σε πλάγια Didot μέσα σε ένα κείμενο στοιχειοθετημένο με Didot όρθια, μάλλον δεν θα την πρόσεχα. Χρειάζεται και κάποιο άλλο διαφοροποιό στοιχείο εκτός από την πλαγίαση, π.χ. αν τα στοιχεία είναι ταυτόχρονα και στενότερα. Ο Τάκης Κατσουλίδης είπε στην ομιλία του πως διαφωνεί με την στένωση των ελληνικών στοιχείων κατά οποιοδήποτε τρόπο.

Α Β Γ Δ Ε Ζ Η Θ Ι Κ Λ Μ Ν

ΣΟΠΡΣΤΥΦΧΨΩ

αβγδεζήθικλμνξ

ὀ π ρ σ ς τ υ φ χ ψ ω

1234567890

☼ **ⱦ Ⱨ ⱨ Ⱪ ⱪ ⱬ Ɑ Ɱ Ɐ Ɒ ⱱ Ⱳ ⱳ ⱴ Ⱶ ⱶ ⱷ ⱸ ⱹ ⱺ ⱻ ⱼ ⱽ Ȿ Ɀ** ☼

Q R S T $\leq$ V S X $\oplus$ $\mathbb{M}_{\leq}$ $M_{\leq}$ M_T Δ_M P

F X h Δ H H H X X t ∩ ∅

C T B X A I N F H C I A

⌈ ⌋ ⌈ ⌋ ⌈ ⌋ ⌈ ⌋ ⌈ ⌋ ⌈ ⌋ ⌈ ⌋ ⌈ ⌋ ⌈ ⌋ ⌈ ⌋ ⌈ ⌋

$$\otimes \quad \varsigma \quad \Upsilon \quad \odot \quad \mathcal{A} \quad \overline{\mathcal{M}} \quad \triangle \quad \triangle \quad \vee \quad \oplus$$

GFS NEOHELLENIC - EPIGRAPHIC 30/44 στιγμές

ΕΠΑΝΑΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΟΣΕΙΡΑΣ: ΤΑΚΗΣ ΚΑΤΣΟΥΛΙΔΗΣ

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΧΕΔΙΑΣΗ: ΓΙΩΡΓΟΣ Δ. ΜΑΤΘΙΟΠΟΥΛΟΣ

Δεν μπορώ να καταλάβω το γιατί, αλλά πιστεύω ότι έτσι υπάρχει πρόβλημα ανάγνωσης. Είναι δύσκολο για μένα να κρίνω γιατί δεν μπορώ να διαβάσω ελληνικά, αλλά ως σχεδιαστής, όταν βλέπω εδώ την σχέση των όρθιων με τα πλάγια, την βρίσκω προβληματική.

Jérôme Peignot:

Θα αναφερθώ σε όλα όσα έχουν λεχθεί σε αυτό το σπουδαίο Συνέδριο για τα ελληνικά γράμματα. Δεν θα μακρηγορήσω και θα προχωρήσω κατ' ευθείαν στο θέμα. Κάνοντας σκληρή προσπάθεια να μειώσετε τον αριθμό των σχεδίων των γραμμάτων σας σε όσα περίπου και το λατινικό αλφάβητο, διακινδυνεύετε να υποστείτε μια πολύ χειρότερη μοίρα, την εξαφάνιση της ελληνικής γλώσσας. Επιτρέψτε μου να σας εκφράσω την γνώμη μου. Κατά την κρίση μου υπάρχει μια σαφής ασυμβατότητα μεταξύ της γραμματοσειράς του Didot, ακόμα και του Bodoni —θα τολμούσα να πω— με την ρέουσα ελληνική γραφή. Γιατί, λοιπόν, να μην υιοθετήσετε και πάλι την γραμματοσειρά του Garamont ή όποιες άλλες προήλθαν από αυτήν, που ικανοποιούν πλήρως τις ανάγκες σας, τώρα που οι χαρές του πρώτου γάμου έχουν από καιρό μετριαστεί; Σας βεβαιώνω ότι δεν υποβάλλω αυτή την πρόταση από γαλλικό σωβινισμό.

Υπερβάλλω, αλλά το πράττω για να γίνω καλύτερα αντιληπτός. Ο μόνος τρόπος για να διαφύγετε αυτό το αδιέξοδο είναι να δώσετε έμφαση στην γραφή και τις καλλιγραφικές διακοσμήσεις της, ώστε να επαναφέρετε το πολυτονικό σύστημα και, φυσικά, τα συμπλέγματα των γραμμάτων. Αυτά είναι συνδεδεμένα με το πολυτονικό σύστημα της ελληνικής γλώσσας. Γι' αυτό το λόγο, αντίθετα με ό,τι έχει λεχθεί μέχρι τώρα, πιστεύω ότι αντί να δυσκολεύουν την διδασκαλία της ανάγνωσης στα παιδιά, θα την βοηθούν πραγματικά. Στον αγώνα που έχετε αναλάβει για την τυπογραφία σας,

πιστεύω πως με την υποστήριξη των Ελλήνων και ξένων γλωσσολόγων —η γνώση των οποίων είναι ανεκτίμητη—, οι στόχοι σας θα εκπληρωθούν.

Για να μη μακρηγορώ, προτείνω —με βάση τις απεριόριστες δυνατότητες που μας προσφέρει η τεχνολογία της πληροφορικής— να επιχειρήσετε μιαν επανάσταση, ώστε η ελληνική γραφή — αυτός ο θησαυρός που ανήκει σε όλο τον κόσμο και όχι μόνο σε σας— να μη χαθεί. Θα ήταν αδιανόητο αν η ψηφιακή τεχνολογία σας οδηγήσει στο αντίθετο αποτέλεσμα· είναι παράδοξο, αλλά αυτό φαίνεται να είναι υποσυνείδητα το αποτέλεσμα.

Θα πρόσθετα, τέλος, ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει δημιουργηθεί γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο και όχι μόνο για να προσφέρει μια ομοιόμορφη στολή του Μάο, που να φοριέται από όλους —έτσι και αλλιώς η τυπογραφία δεν είναι τίποτε περισσότερο από το φόρεμα της σκέψης. Η Ε.Ε. πρέπει να μας υποστηρίξει να «εργαζόμαστε για την μεγιστοποίηση των διαφορών μας», όπως συνιστά ο μεγάλος Γάλλος φιλόσοφος Jacques Derrida.

Τάκης Κατσουλίδης:

Όπως εξήγησα και στην ομιλία μου, τα όρθια λατινικά γράμματα έχουν ακρεμόνες, ενώ τα πλάγια τους δεν έχουν και είναι σχεδιασμένα με περισσότερες καμπύλες. Αυτό είναι που τα κάνει να ξεχωρίζουν σαφώς. Τα ελληνικά όρθια στοιχεία, συγκρινόμενα με τα πλάγια, είναι ίδια από πλευράς σχεδίου, και αυτό είναι που είχε παλαιότερα επισημάνει ο Μιχάλης Μακράκης. Δεν πρέπει όμως να ξεχνάμε ότι τα πρώτα ελληνικά τυπογραφικά στοιχεία ήταν κυρτά. Μ' αυτά ξεκίνησε η ελληνική τυπογραφία και επομένως αυτό που μας λείπει είναι να σχεδιάσουμε όρθια γράμματα, τα οποία να διαφέρουν από τα υπάρχοντα, που αρχικά είχαν σχεδιαστεί για πλάγια.

Α Β Γ Δ Ε Ζ Η Θ Ι Κ Λ Μ

Ν Ξ Ο Π Ρ Σ Τ Υ Φ Χ Ψ Ω

ᾱ β γ δ ε ζ η θ ι κ λ μ ν ξ

ο π ρ σ ς τ υ φ χ ψ ω

* * * * *

1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

* * * 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 * * *

* Α Β Γ Δ Ε Ζ Η Θ Ι Κ *

Λ Μ Ν Ξ Ο Π Ρ Σ Τ Υ Φ

* * * Χ Ψ Ω * * *

ᾱ β γ δ ε ζ η θ ι κ λ μ ν ξ

ο π ρ σ ς τ υ φ χ ψ ω

* * * GFS PORSON * * *

GFS OLGA ITALIC 40/44 στιγμές

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΟΣΕΙΡΩΝ: ΓΙΩΡΓΟΣ Δ. ΜΑΤΘΙΟΠΟΥΛΟΣ

Συμφωνώ, βέβαια, με τον Hermann Zapf ότι οι Έλληνες τυπογράφοι προτιμούσαν τα στοιχεία που πέρασαν στην φωτο-στοιχειοθεσία να αποδίδουν πιστά εκείνα του μετάλλου, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι, αν τους πρόσφεραν σχεδιαστικά βελτιωμένα στοιχεία, δεν θα τα δέχονταν. Κάτι τέτοιο δεν έγινε τα τελευταία εκατό χρόνια στα ανισοπαχή γράμματα.

Hermann Zapf:

Θα ήθελα να προσθέσω λίγα λόγια για την πρόταση του Jérôme Peignot, ότι τα ελληνικά γράμματα δεν πρέπει να πλησιάζουν τις σχεδιαστικές μορφές των λατινικών. Πιστεύω ότι αυτό είναι δυνατό και, αν απλοποιήσετε τους χαρακτήρες, θα έχετε πολύ ομορφότερα γράμματα, χωρίς να «κινούνται» σε κάθε αράδα, όπως τώρα. Κοιτάξτε τα ελληνικά κεφαλαία γράμματα: δείχνουν ακόμα τις πλατωνικές αρχές της αρμονίας, της χάρις και της αναλογίας που λείπουν —και δεν είναι δικό σας το λάθος— από τους πεζούς χαρακτήρες.

Nicolas Barker:

Είμαι σίγουρος ότι ο Hermann Zapf έχει δικιο, όταν σας προτρέπει για περισσότερη απλότητα. Θα πρόσθετα μόνον πως η διαφοροποίηση, για την οποία μιλάμε, είναι οι περιττές καμπύλες και οι λεπτομέρειες που έχουν προστεθεί τον 18ο αιώνα και που δεν υπάρχουν στους προηγούμενους σχεδιασμούς. Γι' αυτό τον λόγο θα άξιζε ίσως να κοιτάξετε πιο πίσω από το 1800, αν ψάχνετε για νέα πρότυπα.

Μιχάλης Μακράκης:

Συζητήσατε το πρόβλημα των ακρεμόνων στα ελληνικά γράμματα. Θα ήθελα να σας κάνω ορισμένες ερωτήσεις. Όταν προετοιμάζα την ομιλία μου, συνέθεσα ένα κατάλογο θεμάτων που έπρεπε να περιγραφούν, και έτσι κατέληξα στον «φροϋδικό» όρο

«το σύμπλεγμα των ακρεμόνων». Την περίοδο που όλοι στον κόσμο στοιχειοθετούσαν με Helvetica, εμείς οι Έλληνες απαιτούσαμε ακρεμόνες παντού, για να αισθανόμαστε περισσότερο Ευρωπαίοι.

Αυτό, φυσικά, δεν είναι καινούργιο πρόβλημα. Όλοι πλέον πιστεύουν ότι μπορούν να προσθέτουν ακρεμόνες στους πεζούς χαρακτήρες οποιασδήποτε ελληνικής γραμματοσειράς, πράγμα που το βρίσκω απaráδεκτο. Αλλά οι Έλληνες δεν πρέπει να κατηγορηθούν πρώτοι γι' αυτήν την πρακτική. Υπάρχουν οι ελληνικές γραμματοσειρές με ακρεμόνες, που σχεδίασαν οι Eric Gill και Jan van Krimpen. Εκαναν αυτούς τους τυπογραφικούς πειραματισμούς στα τέλη της δεκαετίας του 1920 και στις αρχές της δεκαετίας του 1930. Αναρωτιέμαι, μάλιστα, αν οι ακρεμονομανείς της σύγχρονης Ελλάδας αντιγράφουν απλώς και μόνον εκείνες τις πρώιμες ιδέες.

Hermann Zapf:

Προσωπικά, δεν μου αρέσουν οι ακρεμόνες στον σχεδιασμό των ελληνικών πεζών στοιχείων. Για ποιο λόγο θέλετε να μοιάζουν τα γράμματά σας τόσο πολύ με τα λατινικά; Τα ελληνικά γράμματα είναι αναπόφευκτα διαφορετικά, με ή χωρίς ακρεμόνες. Οι ακρεμόνες δεν βοηθούν στην αναγνωσιμότητα, ιδιαίτερα σε στοιχεία μικρού μεγέθους —και αυτό πρέπει να το λάβετε σοβαρά υπόψη— αν έχετε ελληνικούς χαρακτήρες στην οθόνη σας. Νομίζω ότι πρέπει να αρχίσουμε από αυτά τα προβλήματα. Η ιδέα να προστίθενται, έχει μάλλον προκύψει από τις λατινικές γραμματοσειρές με πλινθόσχημους ακρεμόνες, όπου πρόσθεταν και τα ελληνικά γράμματα. Αυτό που έκαναν οι Eric Gill και Jan van Krimpen ήταν περισσότερο πειραματικό. Από όσο γνωρίζω, μόνο αυτοί οι δύο προπολεμικοί σχεδιασμοί έχουν γίνει προς αυτήν την κατεύθυνση. Νομίζω πως θα ήταν καλύτερα να βρείτε άλλου είδους λύ-

σεις και όχι να ακολουθείτε αυτό τον δρόμο.

Matthew Carter:

Πιστεύω πως αυτές οι γραμματοσειρές με ακρεμόνες, που μισεί τόσο πολύ ο Μιχάλης Μακράκης, έχουν σχεδιαστεί όλες από εμένα· έτσι καλύτερα να πω κάτι επί του θέματος. Έχουν φυσικά γίνει περισσότερο από 20 χρόνια πριν, και όπως είπα και στην ομιλία μου, η ελληνική τυπογραφία εκείνης της περιόδου έβλεπε μόνον προς τα δυτικά και εκφραζόταν μόνο μέσα από την δυτική τυπογραφική αισθητική. Οι αναθέσεις έργου που είχαν αναλάβει από τις επιχειρήσεις φωτοστοιχειοθετικού εξοπλισμού απαιτούσαν την σχεδίαση ελληνικών στοιχείων κάθε σημαντικής λατινικής γραμματοσειράς και την πρόσθεση ακρεμόνων όπου ήταν δυνατόν. Είναι απορίας άξιο που δεν μου ζήτησαν να βάλουμε και στα Helvetica. Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα σημεία του παρόντος ταξιδιού μου είναι η επιβεβαίωση πως ο συρμός αλλάζει και οι ακρεμόνες υπόκεινται κι αυτοί στους κανόνες του. Είναι αξιοπρόσεκτο που τώρα ανακαλύπτω —ίσως και χάρη στο έργο της Ε.Ε.Τ.Σ.— ότι υπάρχει μια αύξουσα αντίληψη ότι οι ελληνικοί χαρακτήρες δεν πρέπει να είναι απλώς ελληνικοποιημένες λατινικές γραμματοσειρές.

Είναι ξεκάθαρο πως ύστερα από 20 χρόνια σημειώθηκε μια έντονη ανεξαρτητοποίηση και πως οι Έλληνες σχεδιαστές δεν θεωρούν πλέον τα ελληνικά γράμματα ως υποσύνολο των λατινικών. Δυστυχώς, επειδή οι γραμματοσειρές που σχεδίασα την δεκαετία του 1970 ήταν για την εταιρεία Linotype, που είχε το μεγαλύτερο μερίδιο της αγοράς για φωτοστοιχειοθετικές μηχανές στην Ελλάδα, βρίσκονται τώρα παντού και πράγματι λυπάμαι πολύ γι' αυτό.

Τάκης Κατσουλίδης:

Ουσιαστικά, η πρώτη απόπειρα να σχεδιαστούν τυπογραφικά στοιχεία στην νεότερη

Ελλάδα από Έλληνες, έγινε με το ερευνητικό πρόγραμμα των Τ.Ε.Ι. Αθήνας, που ανέλαβα από το 1986 έως το 1989. Τότε σχεδίασα τις γραμματοσειρές Απολλώνια και Κατσουλίδης, που κυκλοφόρησαν για φωτοστοιχειοθεσία από την εταιρεία AGFA. Η δεύτερη συντονισμένη απόπειρα γίνεται από την Εταιρεία Ελληνικών Τυπογραφικών Στοιχείων με τις γραμματοσειρές που σας δείξαμε εδώ. Σημειώνω ότι κάποιες εταιρείες που εμπορεύονται ηλεκτρονικούς υπολογιστές και λογισμικά προγράμματα στην Ελλάδα, σχεδιάζουν και κυκλοφορούν ελληνικές γραμματοσειρές, αντιγράφοντας τις αντίστοιχες λατινικές. Τα αποτελέσματα είναι ορατά σε όλους.

Συμφωνώ και εγώ πως πρέπει να επιστρέφουμε στην εμπειρία της πένας, όπως επισημαίνει ο Hermann Zapf, αλλά για να πραγματοποιηθεί αυτό, χρειάζεται υποστήριξη για ανάλογη επιμόρφωση από μεγάλους οργανισμούς ή την πολιτεία, που δυστυχώς δεν υπάρχει.

Μιχαήλ Σακελλαρίου:

Πρέπει να προχωρήσουμε στο τέλος αυτής της πραγματικά πολύ ενδιαφέρουσας συζήτησης. Επιτρέψτε μου να σας πω ότι αισθάνομαι εξαιρετικά ευτυχής για το γεγονός ότι για πρώτη φορά, νομίζω, εμείς οι Έλληνες ανοίξαμε τον κύκλο των προβληματισμών μας γύρω από το αλφάβητο σε ξένους ομιλητές, οι οποίοι μας έφεραν νέες ιδέες. Είναι πάρα πολύ καλό αυτό. Ανεξάρτητα, ίσως, εάν μερικοί συμφωνήσουν λιγότερο ή διαφωνήσουν πολύ για όσα ελέγχθησαν από την πλευρά των προσκεκλημένων μας, νομίζω ότι οι παρατηρήσεις τους θα έχουν μόνιμα αποτελέσματα στην σκέψη μας. Σημείωσα π.χ. με εξαιρετικό ενδιαφέρον ότι πρέπει αντί να προσπαθούμε να εξελιχούμε υφιστάμενα αλφάβητα, να επιδιώξουμε να δημιουργήσουμε νέα, και, αν κατάλαβα καλά, πρέπει να ξεκινήσουμε από μια αφετηρία

αισθητική. Πρέπει δηλαδή τα νέα αλφάβητα να έχουν μια αισθητική καταξίωση και νομίζω ότι με αυτή συμβαδίζει και το πρόβλημα της αναγνωσιμότητας, για την οποία έγινε λόγος. Φυσικά, υπάρχει και το οικονομικό δεδομένο, το οποίο είναι περιττό να υπογραμμίσω περισσότερο. Πρέπει όμως να λάβουμε υπ' όψη μας και την αντίσταση, την οποία θα συναντήσουν όσοι θελήσουν να πρωτοτυπήσουν. Η αδράνεια της συνήθειας είναι μια αναστολή, η οποία προβλέπω ότι θα υπάρξει· ίσως κι εγώ που νομίζω πως είμαι ανοιχτός σε καινούργια πράγματα, θα δυσκολευτώ να απομακρυνθώ από εικόνες που μου είναι γνώριμες και οικείες μέχρι τώρα. Ήθελα, επίσης, να πω κάτι, το οποίο προετοιμάστηκε από μια παρατήρηση που έγινε σχετικά με το ρωσικό Φ. Σκεπτόμουν όσο διεξαγόταν η συζήτηση, πως θα πρέπει το προσεχές μας συνέδριο να γίνει όχι μόνο γι' αυτούς που

ενδιαφέρονται για τα ελληνικά και τα λατινικά γράμματα, αλλά και γι' αυτούς που ενδιαφέρονται για τα κυριλλικά. Νομίζω ότι κι από εκεί θα μας έλθουν πάρα πολύ γόνιμες ιδέες. Είτε κι εκείνοι έχουν κάπου επιτύχει είτε κάπου έχουν αποτύχει, δεν έχει σημασία· και η αποτυχία διδάσκει και προσωπικά έχω την εντύπωση —αν και δεν γνωρίζω τα κυριλλικά, ούτε μπορώ να τα διαβάζω—, ότι χρησιμοποιούν ως πεζά τα ίδια τα κεφαλαία τους με ελάχιστες τροποποιήσεις. Και ίσως και αυτό είναι μια ιδιοτυπία. Εν πάση περιπτώσει, εύχομαι να είμαστε σε θέση να συζητήσουμε από κοινού προβλήματα γραφής για τα αλφάβητα του ευρωπαϊκού χώρου, τα οποία άλλωστε έχουν κοινή ρίζα. Είναι περιττό να την υπογραμμίσω. Μ' αυτή την υπόδειξη θα παρακαλέσω τον Μιχάλη Μακράκη να δώσει τέλος στην συζήτησή μας και στο Συνέδριο.